

DOI: <https://doi.org/10.69722/1694-8211-2024-57-255-260>

УДК: 51(07):33

Бабакулов Т., окутуучу-магистр
babakulovtynchtykbek@gmail.com

ORCID: 0009-0009-5591-4399

ОшМПУнун колледжи
Ош ш., Кыргызстан

МАТЕМАТИКА САБАГЫНДА ЭКОНОМИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮ МЕНЕН ТЕРМИНДЕРДИН ТҮШҮНДҮРМӨЛӨРҮН ОКУТУУ

Инсанга экономикалык билим берүү жалпы адамзаттык маданияттын негизги элементтеринин бири болуп саналат. Экономикалык мазмундагы татшырмалар (маселелер)

255

Вестник Иссык-Кульского университета, №57, 2024

НАРОДНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. ПЕДАГОГИКА. МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ

окуучулардын киреше, чыгаша пайда, эмгек өндүрүмдүүлүгү жана жумуш орду жөнүндө ойлоосун калыптандырат. Бул макалада математика сабагында экономикалык мазмундагы тапшырмалар (маселелер) аркылуу киреше, чыгаша, пайда, үй-бүлөлүк бюджет жана башка түшүнүктөрдү калыптандыруу каралды. Экономикалык маселелерди чечүүдө окуучулар негизги эсептөөлөрдү үйрөнүп, белгилүү бир сатып алуунун же бүтүмдүн пайдасын баалай алышат. Ошондой эле экономикалык түшүнүктөрдүн түшүндүрмөлөрүн сунуш кылынды. Азыркы убакка чейин экономика тармагындагы адистерден башка эч ким сөз байлыгында ишкерлик, бизнес, реструктуризация, рефинансылоо жана башка терминдерди колдончу эмес. Бүгүнкү күндө тез өнүгүп жаткан рыноктун көйгөйлөрү, аз эле убакыттын ичинде болуп өткөн өзгөрүүлөр биздин коомдо экономикалык билимдерге, экономиканын закондоруна жана экономикалык мамилелердин реалдуулугуна кызыгуунун табигый жогорулашын пайда кылды.

Түйүндүү сөздөр: бюджет, киреше, чыгаша, эмгек акы, кызмат, коммуналдык кызматтар.

Бабакулов Т., магистр, преподаватель
колледжа ОшГУ
babakulovtynchtykbek@gmail.com
ORCID: 0009-0009-5591-4399
г. Ош, Кыргызстан

ОБЪЯСНЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ И РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ НА УРОКЕ МАТЕМАТИКИ

Экономическое воспитание человека является одним из основных элементов общечеловеческой культуры. Задания (задачи) экономического содержания формируют представления учащихся о доходах, расходах, прибыли, производительности труда и рабочем месте. В данной статье мы рассмотрели доходы, расходы, прибыль, семейный бюджет и другие понятия через задачи экономического содержания на уроке математики. А также предлагаются экономические концепции и объяснения.

Решая задачи, ученики могут изучить базовые расчеты и оценить выгоду от конкретной покупки или сделки. До сих пор никто, кроме экспертов в области экономики, не использовал в своем лексиконе термины «предпринимательство», «бизнес», «реструктуризация», «рефинансирование» и другие термины. Проблемы современного быстро развивающегося рынка, изменения, произошедшие за короткий период времени, вызвали закономерный рост интереса к экономическим знаниям, экономическим законам и реальности экономических отношений в нашем обществе.

Ключевые слова: бюджет, доходы, расходы, заработная плата, услуги, коммунальные услуги.

Babakulov T., teacher of OshMPU college - master's degree
babakulovtynchtykbek@gmail.com
ORCID: 0009-0009-5591-4399
Osh, Kyrgyzstan

TEACHING EXPLANATION OF CONCEPTS WITH ECONOMICS EDUCATION IN A MATH CLASS

The economic education of a person is one of the main elements of universal human culture. Assignments (tasks) of economic content form students' ideas about income, expenses, profit, labor productivity and the workplace. In this article, we examined income, expenses, profit, family budget and other concepts through tasks (tasks) of economic content in a mathematics lesson. He also offers economic concepts and explanations.

By solving problems, students can learn basic calculations and evaluate the benefits of a specific purchase or transaction. Until now, no one except experts in the field of economics has used the terms "entrepreneurship", "business", "restructuring", "refinancing" and other terms in their vocabulary. The

НАРОДНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. ПЕДАГОГИКА. МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ

problems of the modern rapidly developing market, the changes that have occurred in a short period of time, have caused a natural growth of interest in economic knowledge, economic laws and the reality of economic relations in our society.

Key words: budget, income, expenses, wages, services, utilities.

Заманбап дүйнөдө ар бир адам өзүнүн кесиптик ишмердигинде да, күнүмдүк турмушунда да бир нече жолу экономикалык көйгөйлөргө туш болот. Бул маселе окуучулардан да кыйгап өтпөйт. Анткени жалпы билим берүүчү мектептин негизги милдеттеринин бири – окуучуну турмуштук жана социалдык жактан компетенттүү, ар кандай турмуштук кырдаалдарда өз алдынча чечим чыгарууга жана жоопкерчиликтүү чечим кабыл алууга жөндөмдүү инсан катары тарбиялоо.

Азыркы учурда мектеп базар мамилелеринин шарттарында жашоого жана чарбалык ишмерүүлүккө даяр, ишкер, экономикалык ой жүгүртүүсү өнүккөн инсанды тарбиялоого тийиш.

Экономикалык билимдин жетишсиздиги көпчүлүк окуучулардын бардык эле нерселерге гана эмес, өз буюмдарына да этиятсыздык менен мамиле кылганынан көрүнүп турат. Кичинекей нерсе да ата-энелерге жана мектепке бир топ чыгым алып келерин алар дайыма эле түшүнө беришпейт.

Бул көйгөйдү жоюу үчүн күнүмдүк буюмдарды сатып алууга кеткен каражаттар, үй-бүлөлүк бюджетти жана мектеп бюджетин үнөмдөө жөнүндө сөз кылган маселелерди (тапшырмаларды) колдонуу зарыл.

1. Эгерде:

атаң . . . айлык алса,

апаң . . . айлык алса,

Чоң энең . . . пенсия алса, ар биринер үй-бүлөнөрдүн кирешесин эсептегиле. Үй-бүлө кирешеси канча болот?

Чыгаруу: атасы 35000 сом, апасы 25000 сом, чоң энеси 12000 сом пенсия алса, үй-бүлөлүк кирешеси $(35000+25000+12000)=72000$ сом болот. Ушул тапшырманы аткаруу менен, **киреше** деген экономикалык терминге түшүндүрмө берип кетүү керек.

Киреше (кирешелер) – бул акча бирдиктеринде чагылдырылган белгилүү бир мезгил ичиндеги кирешелердин ар кандай түрлөрү.

Кирешени төмөнкү формула менен аныктоого болот:

$R=p*q$, мында R – түшкөн акчанын чондугу, p – товардын бирдигинин баасы,

q – сатылган товардын баасы.

2-тапшырма: “Семетей” кинотеатрында балмуздак сатуу уруксатына ээ болуу үчүн Бегимай айына 900 сом төлөйт. Бегимай балмуздакты ар бирин дүң базардан 10 сомдон сатып алат жана аны театрда 15 сомдон сатат.

1) Эгерде Бегимай бир ай ичинде а) 25 б) 124 балмуздак сатып алган болсо, анын чыгашасы канча болот?

2) Эгерде Бегимай бир ай ичинде а) 225 б) 250 балмуздакты дүң базардан сатып алып, театрда сатса, анын пайдасы канчага барабар?

1-чыгаруу. а) 25 даана балмуздак сатып алуу үчүн $10*25=250$ сом коротот. Мындан тышкары, ал театрда 900 сом берди. Бегимайдын бир айлык чыгашасы $250+900=1150$ сом болот.

б) Бегимай бир ай ичинде 124 балмуздак сатып алган болсо, анын жалпы чыгашасы $10*124+900=1240+900=2140$ сом болот.

2-чыгаруу. а) Бегимай бир ай ичинде дүң базардан 225 даана балмуздакты сатып алып, театрда сатса, анын **кирешеси** – $15*225=3375$ сом, жалпы **чыгашасы** – $10*225+900=2250+900=3150$ сом. Демек, Бегимайдын пайдасы $3375-3150=225$ сом;

б) Бегимай бир ай ичинде дүң базардан 250 балмуздакты сатып алып, театрда сатса,

анын **кирешеси** – $15 \cdot 250 = 3750$ сом, жалпы чыгашасы $10 \cdot 250 + 900 = 2500 + 900 = 3400$ сом
Пайдасы – $3750 - 3400 = 350$ сом.

Жалпы чыгашаны төмөнкү формула менен аныктоого болот:

$ТС = a \cdot q + f$, мында ТС – жалпы чыгашасы, $a \cdot q$ – өзгөрүлмөлүү чыгаша,

f – туруктуу чыгаша.

f туруктуу чыгаша – иш алып берүүгө мүмкүндүк берүүчү чыгаша (театрга төлөнүүчү 900 сом)

Өзгөрүлмө чыгашанын $a \cdot q$ чоңдугу ишмердүүлүк q көлөмү жана товардын бирдигине тиешелүү a – орто өзгөмөлүү чыгаша менен аткарылат.

Чыгаша термининин түшүндүрмөсү төмөндөгүдөй :

Чыгаша (чыгымдар) – бир нерсени сатып алуу жана керектөө, кызмат көрсөтүүгө акы төлөө үчүн материалдык жана акча ресурстарынын чыгымдары.

Пайда – киреше менен жалпы чыгашанын айырмасы. Пайда төмөнкү формула менен аныкталат: $Pf = R - TC$

Ар кандай өзгөрмөлөрдү белгилөөдө, эреже боюнча, англис сөздөрүнө тиешелүү биринчи тамгалары пайдаланылат: R-revenue – киреше, p-price – баа, q-quantity – көлөм, сан, C-const – жалпы чыгаша, f-fixed cost – туруктуу чыгаша, a-average variable cost – товардын бирдигине кеткен орточо чыгаша,

Pf – profit – пайда.

Үй-бүлөлүк бюджет белгилүү бир мезгил ичиндеги (жума, ай же жыл) кирешелердин жана чыгашалардын жалпы суммасын билдирет. Кирешеге бардык каражаттардын булактары кирет, мисалы, эмгек акы, стипендия, пенсия, акчалай сыйлык, лотереядан утуш ж. б.

3-тапшырма: Атасы айына 40000 сом, апасы 25000 сом, чоң энеси 10000 сом пенсия алат. Бул үй бүлөнүн бир жылдык кирешеси канча болот? Бир айлык кирешенин $\frac{2}{3}$ бөлүгү чарбалык жумуштарга, 15000 сом баласынын окуусуна жумшалат. Үй-бүлөдө канча акча артат?

Тапшырмадагы маалыматтарды пайдаланып, сектордук диаграммаларды түзгүлө.

Чыгаруу: Үй-бүлөнүн жалпы кирешеси: $40000 + 25000 + 10000 = 75000$ (сом).

Чарбалык жумуштарга жумшалган чыгым: $75000 : 3 \cdot 2 = 50000$ (сом).

Үй бүлөнүн жалпы чыгымы: $50000 + 15000 = 65000$ (сом).

Үй бүлөдө: $75000 - 65000 = 10000$ сом акча артат. Бул маалыматтар төмөндөгүдөй диаграммада көрүнөт:

Экономикалык мазмундагы маселелер окуучуларга негизги экономикалык түшүнүктөрдү, математикалык билимдерди жана көндүмдөрдү алдыга жылдырууга жана өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Экономикалык мазмундагы маселелерди чечүүдө окуучуларга түшүндүрүүгө керек болгон экономикалык түшүнүктөрдүн айрымдарына токтолобуз.

Бюджет – англис тилинен которгондо "акча баштыгы" деп которулат. Бюджет кирешелердин булактарын жана чыгашалардын багыттарын алдын ала билүү жана алардын аткарылышына жетишүү максатында түзүлөт.

Кирешелер – акча бирдиктеринде чагылдырылган белгилүү бир мезгил ичиндеги кирешелердин ар кандай түрлөрү.

Чыгымдар – бир нерсени сатып алуу жана керектөө, кызмат көрсөтүүлөргө акы төлөө үчүн материалдык жана акча ресурстарынын чыгымдары.

Кызмат – башкага пайда же жардам алып келе турган иш-аракет.

Салык – калктан жана ишканалардан алынуучу мамлекеттик алым.

Абонент – кызматты колдонгон адам.

Пайда – киреше менен жалпы чыгашанын айырмасы.

Эсептегич – бир нерсени санай турган түзүлүш.

Субсидия – мамлекет же кандайдыр бир мекеме тарабынан берилүүчү акчалай жардам.

Нарк – ишкананын продукцияны өндүрүүгө кеткен чыгымы.

Коммуналдык кызматтар – суу менен камсыздоо, канализация, жылытуу, жарыктандыруу боюнча кызматтар.

Окуучуларда экономикалык билимдерди калыптандыруу түшүнүктөрдү жана терминдерди, экономиканын негизги түшүнүктөрүн түшүнүүдөн, ошондой эле окуучуларды экономиканын мыйзамдарынын негиздери менен тааныштыруудан турат. Мунун баары окуучулардын үй-бүлөлүк бюджетинин абалы, акча, товарлардын баасы, ал эмнеден көз каранды, акчаны кантип сарамжалдуу пайдалануу керектиги жана башка менен байланыштуу.

Математика сабагында экономикалык мазмундагы маселелерди системалуу түрдө чыгаруу турмуштун керектөөлөрү менен педагогикалык процесстин ортосунда орун алган ажырымды жоюуга жардам берет, анткени экономикалык билимдер аркылуу мектеп окуучуларын жашоого даярдайт. Экономиканын элементтери бар математика сабактары негизги билимди берүү, талдоо, эсептөө, ой жүгүртүү, тандоо жөндөмүн өнүктүрүү менен катар, экономикалык жүрүм-турумдун эрежелери жана нормаларын, адамдар менен өз ара аракеттенүү көндүмдөрүн, чечим кабыл алууга үйрөтүү сыяктуу чоң тарбиялык потенциалга ээ. Мунун бардыгын чогуу алганда, балдардын өнүгүүсүндөгү, таанып-билүү активдүүлүгүндөгү жана инсандык мүнөзүндөгү кемчиликтерди оңдоого, ошондой эле алардын кыйла ийгиликтүү социалдашуусуна өбөлгө түзөт. Экономикалык билим берүүнүн алдыңкы идеясы мектеп окуучуларын жаңы социалдык-экономикалык шарттарда жашоого жана ишмердүүлүккө даярдоо болуп саналат.

Экономикалык мазмундагы маселелерди аткаруу сабакка ар тараптуулук алып келет, окуучулардын акыл-эс ишмердүүлүгүн активдештирет. Социалдык жана адеп-ахлактык тажрыйбаны байытат. Курчап турган дүйнө жөнүндө түшүнүгүн кеңейтет жана мектеп окуучуларынын математикалык жана экономикалык лексикасын көбөйтөт. Экономикалык билимдерди жана келечектеги окуучулар үчүн зарыл болгон инсандык сапаттарды өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

**НАРОДНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. ПЕДАГОГИКА.
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ**

Математика сабагында мындай маселелерди мезгил-мезгили менен аткаруу жашоонун муктаждыктары менен педагогикалык процесстин ортосундагы орун алган ажырымды азайтат, анткени мындай билимдерди алуу менен мектеп окуучуларын эрте балалык курактан эле турмушка даярдайт.

Адабияттар:

1. Кыдыралиев, С.К. Математика 5-класс [Текст] / С. К. Кыдыралиев ж. б. - Бишкек, 2019. - 288 б.
2. Кыдыралиев, С.К. Математика 6-класс [Текст] / С. К. Кыдыралиев ж. б. - Бишкек, 2018. - 280 б.
3. Бекбоев, И. Математика 5-класс [Текст] / И. Бекбоев. - Бишкек, 2013. - 264б.
4. Педагогика. [Текст] / Под ред. Ю. К. Бабанского. - М.: Просвещение, 1983. - 608 с.